

Komparativní analýza nacionalismu a ideových zdrojů krajně pravicových subjektů v Rusku a na Ukrajině po rozpadu SSSR

Martin Laryš¹

Abstract: *Comparative Analysis of Russian and Ukrainian Forms of Nationalism and Extreme Right Groupings' Ideological Sources after the Collapse of USSR.*

This article presents a comparative analysis of Ukrainian and Russian forms of nationalism, deriving from the traditions of each country's history, its statehood traditions and processes of nation-building. In particular, the text compares far-right ideological tendencies in both countries. These subjects are analyzed and compared in terms of their deeper connection to the historical, political, social and economic specifics of Russia and the Ukraine.

Keywords: *Civic/Ethnic Nationalism, Far Right, Imperialism, Nativism, Populism, Russia, Ukraine*

Úvod

Problematika krajní pravice v postsovětském prostoru patří v českých akademických kruzích k téměř nedotčenému tématu, přestože představuje značně zajímavý předmět výzkumu jak pro oblast bezpečnostních studií, tak pro zkoumání politických stran, resp. stranických rodin. Právě Ukrajina a Rusko mohou představovat potenciálně významný referenční rámec pro dosavadní teorie krajní pravice, které mohou být po hlubší analýze této části stranické rodiny obohaceny. Problematikou se může jevit zejména specifická ruského případu, neboť výstupy zkoumání ruského politického systému jen zřídka zapadají do teoretických konstrukcí, určených spíše pro oblast západní Evropy.

Po krátkém vymezení terminologických pojmů a konceptualizaci krajní pravice předkládaný text nabízí komparaci a klasifikaci nacionalistických proudů v obou zemích. Zde vychází z hypotézy, že ačkoliv obě země sdílejí alespoň část společné historie a kultury, tzv. inkluзивní nacionalismus (tj. všezahrnující, není definován čistě etnickou sounáležitostí), je v obou zemích značně odlišný, a to díky jinému typu národa a tradici státnosti. Další kapitola se snaží vymežit a klasifikovat jednotlivé ideové směry v rámci krajní pravice, přičemž si autor stanovuje druhou hypotézu, zakládající se na předpokladu, že v obou zemích lze nalézt specifické ideové směry bez ekvivalentu v druhé srovnávané zemi, které vycházejí právě ze specifík oné konkrétní

¹ Kontakt: Katedra politologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: 143929@mail.muni.cz.

země. Hlavními zdroji, na jejichž základě byla konceptualizace a následné srovnávání umožněno, jsou práce Alexandra Verchovského, Tarase Kuzia, Andrewa Wilsona, Igora Gošovského, Case Muddeho, Michaela Minkenberg, Andrease Umlanda, Thomase Parlanta a Emila Paina.

Teoretické koncepty krajní pravice

Krajní pravice se podle obecně používaného Muddova minimalistického konceptu skládá ze čtyř prvků: nacionalismu², nativismu³, touhy po „law and order“ a tzv. welfare šovinismu, který znamená, že stát by měl garantovat výhody především „vlastnímu národu“ a upřednostňovat jej. Krajní pravice bývá považována za synonymum pojmu ultrapravice, který se zejména v německé politologii používá jako zastřešující pojem pro radikální i extremistickou pravici, kde radikalismus slouží jako „mezistupeň“ mezi extremismem a demokracií (Mareš 2003: 33).

Minkenberg vnímá krajní pravici jako produkt vln rychlých a kulturních změn v moderních společnostech. Ve východní Evropě se modernizační proces vztahuje na proces transformace, který v sobě zahrnuje kolaps politického režimu i jeho legitimizačních ideologií. Ekonomická transformace v těchto zemích měla značný dopad na sociální dezorientaci a navíc může být spojena s budováním národa či státu. Minkenberg v evropském postkomunistickém areálu vymezuje specifický typ „protestně-transformační“ populistické strany, která se staví proti novým „post-transformačním“ elitám a využívá nespokojenosti veřejnosti nad dopady politické a ekonomické transformace a silně nacionalistickou agitaci (srov. Mareš 2006; Dočekalová 2006). Mudde vyděluje směr populistického pravicového radikalismu, který vnímá jako specifickou podobu nacionalismu a umírněnou alternativu pravicovému extremismu, od kterého se odlišuje

² Za hlavní cíl nacionalistů považuje dosažení monokulturního státu. Klíčovým procesem k tomuto cíli má být proces interní homogenizace, zajišťující ze strany státu exkluzivní zahrnutí příslušníků „vlastního“ národa. Vnější exkluzivitou Mudde rozumí proces včlenění všech členů národa na území jednoho státu. Mudde interpretuje nacionalismus holistickým způsobem včleněním občanských a etnických prvků. Rozdíl mezi „umírněnými“ a „radikálními“ nacionalisty napomáhá upřesnit pojem nativismu, který vylučuje liberální formu nacionalismu. (Mudde 2007: 16-19)

³ Pojem bývá v obecnějším smyslu využíván pro rozšířený postoj obyvatelstva při odmítání cizích osob nebo kultury. Definice připomíná kombinaci xenofobie a nacionalismu, jelikož nativismus je definován jako: „ideologie hájící tezi, že stát by měl být obýván pouze členy nativní skupiny („národem“) a že nenativní elementy (osoby i myšlenky) fundamentálně ohrožují homogenní národní stát“. Základ pro definici „nativity“ či „domorodosti“ může být různý (etnický, rasový, náboženský), ale vždy zahrnuje kulturní komponent. Tato část je obzvláště důležitá pro aplikaci na východní Evropu, kde masová imigrace zůstala marginálním tématem pro krajní pravici, ale xenofobie a nacionalismus hraje významnou roli v různých částech regionu. Pojem nativismus je schopen obsáhnout xenofobní nacionalistické reakce na „původní“ menšiny ze strany majoritní populace. (Mudde 2007: 20-23)

(nominální) demokratičností⁴. Pravicově extremistické strany jsou podle Mudda antidemokratické a často elitářské, zatímco populistické radikálně pravicové strany jsou (nominálně) demokratické a populistické.

Např. Macridis definuje pravicový extremismus jako „ideologii, kombinující rasismus, xenofobii a nacionalismus“. Backes a Jesse tvrdí, že je to „kolektivní název pro antidemokratické dispozice a pokusy, které jsou tradičně umístěny na extrémní „pravici“ na pravolevém kontinuu“ (Mudde 2007: 49). Úžeji pravicový extremismus oba autoři považují za projev jednostranného vyššího hodnocení vlastního „etnika“, „rasy“, či „národa“ (etnocentrismus, rasismus, nacionalismus). Pravicový extremismus je pak „antiindividualistické obranné hnutí negující demokratický základní axiom fundamentální lidské rovnosti, zaměřené proti liberálním a demokratickým silám a produktu jejich vývoje. Cílem pravicových extremistů je nastolení politického řádu, institucionalizujícího fundamentální nerovnost lidí zakládající se na původu, výkonu, národním, etnickém nebo rasové příslušnosti.“ (Mareš 2003: 22) Dalším důležitým prvkem je akceptace politického násilí či jeho realizace (Mareš 2003: 21-25), které absentuje u radikálně pravicových subjektů či radikálních subjektů obecně.

Komparace typů nacionalismu v Rusku a na Ukrajině

Ukrajina patří podle Andrewa Wilsona mezi hluboce rozdělené společnosti a je vzorem regionální diverzity. Jen velmi složitě nachází tradici vlastní státnosti, neboť v moderní éře fungovala ukrajinská politika samostatně pouze krátkodobě na konci 17. století a v letech 1917–1920. Ani v jednom případě se nejednalo o entitu pevně kontrolující dnešní ukrajinské území, které bylo vždy součástí větších mocností (Wilson 1996: 4). Klaus von Beyme řadí Ukrajinu mezi „pozdní“ historické národy s malou etnickou homogenitou, ale s politicky vysoce vystupňovaným etnickým vědomím. Právě kompenzace státní tradice u jednotlivých etnik, jako jsou Ukrajinci, jejichž vlastní státnost brzy zanikla, vedla ke kompenzačnímu nacionalismu, který vyvolával obrazy nepřítele a pěstoval mýty (Mareš 2003: 84).

Hranice po roce 1991 sice korespondují s ukrajinským etnolingvistickým teritoriem více než kdykoliv jindy v moderní éře, ale odlišné cesty historického vývoje zanechaly mezi

⁴ Lepszy a Veen předpokládají, že pravicový radikalismus zahrnuje konglomerát nacionalistických, tradičně konzervativních, autoritářských a reakčních, někdy i liberálních a plebiscitárních pozic. Radikálně pravicové pozice jsou v první řadě antipozicemi proti moderně, proti individuálním hodnotám, jako je svoboda a sebeurčení, proti pluralismu mínění a způsobu života, proti etablovaným stranám a demokracii. Charakteristické jsou „anti-postoje“ vůči všemu cizímu a odcizujícímu, stejně jako výrazné nepřátelství vůči přistěhovalcům, antievropské, antizápadní postoje a odmítání supranacionálních spojení. (Mareš 2003: 35)

ukrajinskými regiony dodnes hluboké rozdíly. Ukrajinská národní historie byla poznamenána komplexním a těsným vztahem s Ruskem nejen díky početné etnické ruské menšině na svém území (v současnosti cca. 17 %), ale také ambiciózními ukrajinskými historickými a intelektuálními tradicemi. V ukrajinské nacionalistické mytologii představují Ukrajina a Rusko diametrální opozita a jejich kultura i historie jsou esenciálně antagonistické (Wilson 1996: 5-6). Ukrajinský nacionalismus byl ve svém vývoji značně ovlivněn teoretikem Dmytrem Doncovem⁵, jehož teorie integrálního nacionalismu čerpá z německého romantismu a vitalismu. Doncov se až mytologicky vymezoval vůči Rusku, které považoval za primárního nepřítele.

Taras Kuzio (2002: 141-144) dělí nacionalistické hnutí za sebeurčení před rozpadem SSSR na tři hlavní skupiny:

a) *radikální, exkluzivní etnonacionalismus* – strany a hnutí tohoto typu vznikaly na západní a centrální Ukrajině už od roku 1989, favorizovaly státní suverenitu a stavěly se do maximalistické opozice vůči sovětskému režimu. Tyto skupiny hlasitě kritizovaly „kolaboraci“ umírněných nacionalistických stran (Ruch) s „okupačním režimem“ participací ve volbách. Etnonacionalisté přijali platformu okamžité nezávislosti a hájili etnický, exkluzivní program „Ukrajiny Ukrajincům“.

b) *občanský, inkluzivní nacionalismus* – tvoří základní stavební prvek ideově-programové orientace národně-demokratického tábora politických stran (Ruch, Naše Ukrajina). Tento proud souhlasí se základními principy státního nacionalismu (teritoriální integrita, Ukrajinci jako etnokulturní jádro a obrana suverenity před vnějšími hrozbami, mezi něž se počítá především Rusko). Po zisku nezávislosti byl občanský nacionalismus nucen projít procesem redefinice, který dodnes není ukončen a podle Kasjanova jej určují zejména „modernizační doktrína“ a „ideologie národní solidarity“, což je podle něj spojeno s procesem budování státu a národa a rozvojem ukrajinského občanského národa.

c) *„národní komunismus“* – do pokusu o puč v srpnu 1991 v Moskvě favorizoval konfederaci suverénních republik uvnitř SSSR. Po srpnu 1991 se tento směr přesunul do tábora občanských nacionalistů a jeho stoupenci pomohli vytvořením ústavní většiny podpořit parlamentní deklaraci o nezávislosti.

Domácí nacionalistická agenda se zaměřovala především na „ukrajinizaci“ a budování státu. Ukrajinizaci nacionalisté všech proudů v první řadě chápali jako derusifikaci a uzákonění ukrajinštiny jediným státním jazykem. Kromě toho usilovali o posílení nového ukrajinského státu rozvíjením nacionalistické historiografie, hledáním náboženské jednoty a úspěšnou kampaní za

⁵ Jeho nejvlivnější publikace (např. *Nacionalismus*) vycházely převážně ve 20. letech 20. století.

přijetí národních symbolů⁶. Nicméně rusofonní část obyvatelstva (na počátku 90. let zhruba 57 %) byla vůči ukrajinizaci v silné opozici. Mimo Halič (a v menší míře Kyjev) v zemi většinou zůstaly sovětské symboly, včetně komunistických monumentů a názvů ulic. Obzvláště důležitý význam pro vnější nacionalistickou agendu měl pochopitelně vztah s Ruskem. Nacionalisté považovali za životně důležité tento vztah oslabit, jelikož Rusko považovali za nenapravitelně despotický a expanzivní imperialistický stát. Namísto toho se snažili posílit evropské integrační tendence (Borzecki 2000).

Pro další vývoj ukrajinského nacionalismu hrála velmi důležitou roli Oranžová revoluce, zahájená v listopadu 2004 masovými protesty proti zfalšování výsledků prezidentských voleb. V jejím průběhu měl občanský nacionalismus výraznou sjednocující úlohu a byl typický zejména pro charakter politické kampaně, v níž oba dva kandidáti (Viktor Juščenko a Viktor Janukovyč) hojně využívali elementů nacionalistické rétoriky, jako byl zahraniční vliv, jazyková otázka a separatismus.⁷ Juščenkovým vítězstvím se do popředí politické agendy dostala otázka národní identity a umírněný, občanský nacionalismus (Salnykova 2006). Občansko nacionalistický motiv byl již v průběhu revoluce vyjádřen sloganem Spolu je nás hodně („*Razom nas bahato*“), který sloužil k imaginaci širšího kontextu vzájemnosti a povzbuzoval občany ke kolektivnímu jednání proti zneužívání práv a svobod a imperiálnímu vlivu cizích mocností (tj. Ruska). Nově zformovaný ukrajinský občanský nacionalismus kladl důraz na historii státnictví a autentickou kulturu a zásadní měrou přispěl k demokratizaci země (Salnykova 2006a). Oranžová revoluce tedy dodatečně občanský nacionalismus legitimizovala a vytvořila z něj součást státní politiky vládních elit. Tato role vedla již v roce 1991 známého ukrajinského kulturologa Mykolu Rjabčuka k prohlášení, že: „nacionalismus je hnací silou ke znovu vybudování občanské společnosti ve všech neruských evropských sovětských republikách...“ (Salnykova 2006b). Na Ukrajině zcela zjevně převažuje nacionalismus založený na občanském principu (viz Kušnarev 2006; Kellas 2004: 209).

Fenomén ruského nacionalismu se jakoby vymyká zařazení do již ustálených nástinů geneze fenoménů národa a nacionalismu v evropském kontextu. Podle von Beymeho náleží Rusové mezi národy s dlouhou státní kontinuitou, vysokým etnickým uvědoměním a velkou etnickou

⁶ Trojzubec, modro-žlutá vlajka a hymna „Ukrajina ještě nezemřela“ („*Šče ne vmerla Ukrajin*“).

⁷ Janukovyč veřejně vystupoval proti nacionalismu a Juščenka vykresloval jako loutku západních tajných služeb a fašistu. Odtud pocházejí posměšné přezdívky Buščenko a našisti, slovní hříčka spojující název Juščenkovy strany Naše Ukrajina s fašisty.

homogenitou. Tyto národy měly největší vědomí historického etnika (v rámci východoevropských národů) ve vazbě na vlastní starou státnost (Mareš 2003: 84). Na přelomu 19. a 20. století, kdy se formoval ruský národ, se objevují pokusy o formulaci svaté role Ruska a začíná se užívat termín ruská idea, která se utváří paralelně s tím, co N. A. Berďajev označil za církevní nacionalismus, totiž ideje ruského impéria, spjaté kromě územní expanze a vypjatého patriotismu s privilegovaným postavením pravoslavné církve (Holzer 2004: 215-218).

Na přelomu 80. a 90. let 20. století vedl pád východního bloku a rozpad SSSR podle J. Holzera k „reformulaci a přehodnocení politických priorit Ruska, v jejichž rámci se nacionalismus stal jedním ze základních konstitutivních elementů Ruské federace. V interní rovině se stal argumentem pro objasnění aktuálních ekonomických a sociálních problémů – identifikaci nepřítele, viníka všech bled, ponížení a zdroje vnějšího zla.“ (Holzer 2004: 222-223) Tato skutečnost vytvořila příznivou atmosféru pro úspěch krajní pravice. Andreas Umland (2008) rozlišuje tři kořeny ruského nacionalismu: presovětský (datuje jej do 19. století, kdy moskevští „slavjanofilové“ na ruské podmínky aplikovali německou nativistickou myšlenku), sovětský (rozkvět sovětského imperiálního nacionalismu ve 30. letech) a postsovětský, v němž jsou myšlenky různých ruských nacionalistických hnutí importovány ze Západu. Thomas Parlard (2005: 76) dělí současný ruský nacionalismus na dvě hlavní skupiny:

a) *etnocentrismus* („*Počvenniki*“⁸): klade důraz na vnitřní vývoj země a je spojován s rurálním prostředím, hodlá vybudovat monoetnické a/nebo rusifikované Rusko, jehož hlavní nepřátelé jsou vnitřní, tj. žijí uvnitř Ruska. Etnocentristé hlásají izolacionismus.

b) *eurasianismus*⁹ („*Gosudarstvenniki*“¹⁰): klade důraz na expanzionismus a urbánní prostředí, má v úmyslu založit multinárodnostní impérium, jehož nepřítel se nachází za hranicemi, na Západě (zejména USA). Hájí imperialismus.¹¹ V podobném duchu dělí ruský postsovětský nacionalismus na Velkorusy a etnonacionalisty i Vladimir Pribylovskij (Holzer 2004: 239).

Jestliže byla v postsovětské Ukrajině významným mezníkem pro vývoj nacionalismu Oranžová revoluce z podzimu 2004, pro Rusko nastává zásadní změna s příchodem Vladimira Putina na post prezidenta v roce 2000. V té době silně narostl strach Rusů z jiných etnických skupin, obzvláště po teroristických útocích v září 1999 a počátku druhé čečenské války.¹²

⁸ *Počva* = půda.

⁹ Kellas tento směr nazývá velkoruským (Kellas 2004: 209).

¹⁰ *Gosudarstvo* = stát.

¹¹ Postsovětské Rusko je podle E. Paina (2007) charakteristické tím, že v něm probíhal kombinovaný proces dezintegrace impéria a simultánní pokusy o jeho obnovení.

¹² Ta měla v očích veřejnosti mnohem větší podporu než válka první, která vypukla v roce 1994.

Původně byly tyto pocity zaměřeny vůči Čechům, ale po roce 2000 se rozšířily i na další etnické skupiny (Pain 2007).¹³

Zhruba od tohoto roku začala do masmédií prosakovat xenofobie, ale nejednalo se o žádnou promyšlenou propagandu. Změna společenských nálad vyhovovala těm novinářům, politikům a aktivistům, kteří již dávno chtěli projevit vlastní předsudky, nebo využít ty cizí, ale nechtěli se stavět proti většině. První kroky k legitimizaci xenofobie zpětně způsobily její další nárůst. Co bylo v 90. letech možno slyšet z úst marginálních radikálů, se nyní dostávalo do mainstreamu (Verchovskij 2007). Vývoj ruského nacionalismu byl v 21. století silně ovlivněn jeho instrumentalizací ze strany kremelských politických technologů, kteří v něm objevili nástroj vhodný k rekonfiguraci celkového politického uspořádání. V novém nastavení ruského autoritativního režimu Putin nebojuje proti alternativním programům nebo stranám,¹⁴ jeho oponenty podle Umlanda nejsou socialisté, liberálové nebo jiná ruská politická uskupení. Namísto toho Putin čelí „čečenským teroristům, estonským fašistům, gruzínským rusofobům, ukrajinským neonacistům, americkým imperialistům, západním konspirátorům a obecně všem, kteří mají v úmyslu zničit, rozdělit nebo přinejmenším ponížít Rusko. V této paranoidní atmosféře nepředstavují Putinovi oponenti legitimní politickou opozici, ale „pátou kolonu“ Západu, zrádce, kteří (Putinovými slovy) krouží kolem zahraničních ambasad jako šakalové.“ (Umland 2008) Verchovskij (2007) vyslovuje tezi, že bující etnonacionalismus a xenofobii se kremelské elity snaží využít ve svůj prospěch pomocí tzv. kontrapropagandy, kterou vysvětluje jako snahu zaměnit etnicky vymezeného, vnitřního nepřítele (migranty, Kavkazany, Židy), politicky vymezeným vnějším nepřítelem (antiamerikanismus,¹⁵ antiwesternismus, používání militaristické a imperialistické rétoriky). Podobně se vyjadřuje i Emil Pain (2007), který zastává názor, že federální autority využívají „standardní“ nacionalismus (Verchovskij jej nazývá „civilizačním“

¹³ Sociologické průzkumy hlásily prudký nárůst xenofobních nálad, slogan „Rusko Rusům“ podpořilo více než 50 % dotázaných (srov. Verchovskij 2007; Pain 2007). Taktéž byl pozorován prudký nárůst antiamerikanismu (mimo jiné díky kosovskému konfliktu).

¹⁴ Putin sice již nezastává pozici prezidenta Ruské federace, ale jeho reálné politické postavení v současnosti nám umožňuje považovat jej nadále za hlavní postavu ruské vnitřní i zahraniční politiky.

¹⁵ USA bývají vykreslovány jako „nepřítel číslo jedna“. V médiích lze nalézt primitivní a hluboký antiamerikanismus. V hlavním sledovacím čase se v ruské televizi vysílají pořady (*Odnako, Realnaja politika, Post skriptum*), v nichž jsou Spojené státy viněny za všechny omyly a selhání v nedávné ruské (a vlastně celosvětové) historii a americká společnost mutuje do negativní „Jinakosti“ oproti „Ruské společnosti“ (Umland 2007).

nacionalismem¹⁶) ke konsolidaci společnosti. Spoléhají přitom na zdůrazňování vojenské heroické minulosti a slavných vítězství a zároveň podněcují strach založený na obrazu nepřitele.

Na základě zkoumání ruského a ukrajinského nacionalismu lze ten ukrajinský rozdělit na občanský (inkluzivní) a etnický (exkluzivní) a ruský na imperiální, neboli eurasianistický, resp. velkoruský (inkluzivní) a etnický (exkluzivní). S vyloučením etnického nacionalismu, kterému se věnuje následující kapitola, nám při komparaci inkluzivních nacionalismů obou zemí vyvstává otázka, jak je možné, že jsou oba dva natolik odlišné? A jak je možné, že mají svůj podíl i na odlišném politickém vývoji v obou zemích? K zodpovězení těchto dvou otázek se nabízí několik vysvětlujících faktorů:

- První a hlavní důvod tkví ve specifčnosti ruské nacionalistické tradice, která je od počátku svého vzniku (tj. od 19. století) spojena s imperialismem, monarchismem a pravoslavnou církví, čímž se značně odlišuje od obecného evropského vývoje nacionalistických proudů, do něhož lze zařadit i Ukrajinu. Ruský nacionalismus si tak díky svému historickému vývoji mohl dovolit vyhnout se liberální variantě (Holzer 2004: 216).
- Ukrajinský nacionalismus vznikl v naprosto odlišných podmínkách nucené obrany před zpochybňováním vlastní národní identity ze strany Ruska a v souladu s Beymeho teorií pěstoval mýty (o OUN-UPA¹⁷ a jiných organizacích, bojujících za nezávislost Ukrajiny)¹⁸ a pěstoval tradiční obraz nepřitele, kterým bylo pochopitelně Rusko.
- Ukrajina s výjimkou několika málo pravicově extremistických stran, vzniklých na počátku 90. let 20. stol., nikdy neměla imperiální ambice, což bylo logicky způsobeno absencí silnějších tradic vlastní státnosti.

¹⁶ Ten popisuje jako syntézu černosotněnského, „sovětského“ a neoearasijského nacionalistického proudu (Verchovskij 2007).

¹⁷ Organizace ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv*, OUN), inspirovaná Doncovými myšlenkami, ke které se v říjnu 1942 přidružilo její vojenské křídlo Ukrajinská povstalecká armáda (*Ukrajinska povstanska armija*, UPA). Jejím cílem bylo vybudování nezávislé „Velké Ukrajiny“, z níž by byla vypuzena obě „zla“, za něž se považoval socialismus a liberální demokracie (Mílza 2005: 409). Během meziválečné periody OUN odmítala parlamentní politiku, obzvláště v Polsku, kde byla represe proti národní menšině pojmána (mimo sovětskou Ukrajinu) jako nejintenzivnější. V období druhé světové války UPA bojovala jak proti nacistickému Německu, tak proti Sovětskému svazu. Poslední odpor ze strany UPA byl zlomen až na počátku 50. let.

¹⁸ V celoukrajinském kontextu se další mytologizace dotýká Kyjevské Rusi, kozácké epochy a boje za nezávislost v letech 1917–1919 (Pavka 1999: 137).

- Ukrajinský inkluzivní nacionalismus jakožto hlavní nacionalistický směr z velké části přispěl k demokratizaci Ukrajiny a rozvoji občanské společnosti. Snaží se navázat na evropskou liberální tradici, která je ruskému prostředí cizí. Ideje inkluzivního nacionalismu s liberálně demokratickými tendencemi jsou vnímány jako nevhodné pro Rusko, které má svou vlastní tradici, spojenou s antiwesternismem a etatismem.
- Občanský nacionalismus je v Rusku velmi slabý, jelikož ruský nacionalismus se převážně skládá z vytváření „negativní identity“ (vnější či vnitřní). V současnosti převažuje imperiální nacionalismus, snažící se vymezovat vůči vnějším nepřítelům.
- Určité nacionalistické tendence jsou patrné ve všech ruských politických stranách od marginálních liberálů po stalinisty. Na Ukrajině naopak nacionalismus tvoří součást ideové profílce pouze u národně-demokratických a krajně pravicových politických stran s podporou na západě země a v kyjevské metropoli, strany populární ve východoukrajinské části naopak ukrajinský nacionalismus ostře odmítají.¹⁹

Ideové zdroje a dělení krajní pravice

Klasifikaci ideových směrů ruské a ukrajinské krajní pravice komplikuje heterogenita i vzájemná provázanost, problematizovaná organizačním, časovým i geografickým faktorem. Navzdory těmto komplikacím text předkládá snahu o určitou klasifikaci ideových koncepcí a jejich následnou komparaci.

Rozpolcenost ukrajinského státu a kulturně-historické dělení na západní a východní část²⁰ se promítla i do charakteru krajně pravicového spektra po roce 1991. Na základě Gošovského analýzy ukrajinské krajní pravice, Muddeho teoretického konceptu i dalších textů byly ideové směry této části stranické rodiny pracovníě rozděleny do čtyř ideových proudů:

1) *Tradiční západoukrajinský etnonacionalismus*. Vyznačuje se v prvé řadě svou snahou o ideovou i personální návaznost na činnost OUN-UPA. Tyto subjekty se po rozpadu SSSR snažily prezentovat jako její nástupnické organizace a praví pokračovatelé v této tradici. Nezískaly ale natolik masový charakter a politický vliv jako OUN ve 30. a 40. letech. Svě zakonzervované přesvědčení se nesnaží příliš modernizovat, ani přizpůsobit soudobým politickým realitám.

¹⁹ Jedná se především o Stranu regionů (PR), Komunistickou stranu Ukrajiny (KPU) a Progresivní socialistickou stranu Ukrajiny (PSPU).

²⁰ Někteří autoři Ukrajinu dělí ještě na více částí, neboť byla historicky rozdělena mezi více států: Bukovina byla pod vlivem Rumunska, Zakarpatská Ukrajina pod vlivem Uherska a krátkodobě i Československa, západní část v čele s Haličí byla součástí Polska a východní Ukrajina byla pod nadvládou Ruska / Sovětského svazu.

Stoupenci tohoto směru se navíc pohybují v hranicích rozkolu, ke kterému v OUN došlo před zhruba 65 lety.²¹ Aktivisty odštěpeneckých frakcí OUN byli většinou postarší občané ze západní Ukrajiny se svými stereotypy a mytologií dávno uplynulé epochy. Určitou popularitu získali na počátku 90. let, kdy se další krajně pravicové směry bez historické návaznosti teprve formovaly. Posléze jejich popularita klesala, až se přesunula na marginální pozice. Část se ideově přeorientovala a zařadila do národně-demokratického tábora (KUN po roce 2003). Etnický nacionalismus má převážně defenzivní ráz (založený na jazykové otázce, hájení kulturních práv Ukrajinců, rehabilitace OUN-UPA atd.). Tradiční etnonacionalisté nevyužívají rasistická či antisemitská hesla, a ani se nesnaží povzbuzovat xenofobní naladění (snad s výjimkou protiruské a protipolské rétoriky). Všechny organizace náležící do tohoto směru jsou radikálně pravicové. Mezi představitele se řadí Kongres ukrajinských nacionalistů (KUN)²² pod vedením Slavy Steckové do své smrti v roce 2003, OUN na Ukrajině (OUNvU)²³ a Všeukrajinská organizace *Tryzub* (původně vznikla jako polovojenské křídlo KUN a je ze všech tří nejradikálnější). Jedná se o nejvýznamnější ideový směr ukrajinské krajní pravice v první polovině 90. let. Nicméně „neobanderovci“ dopltili na svou neschopnost adaptovat se na nově vzniklé politické prostředí a nekončící mezistranické i vnitrostranické ideologické spory.

2) *Populistická radikální pravice.* Hlavním představitelem tohoto proudu je Všeukrajinské sjednocení Svoboda (*Vseukrajinske objednannja Svoboda*, VOS). Ideově-programová orientace VOS dosti připomíná výše uvedený směr, ale v několika poměrně zásadních aspektech se odlišuje. Na rozdíl od zakonzervovaných organizací, zaměřujících se v první řadě na oživení integrálního nacionalismu, VOS spolupracuje se západoevropskými krajně pravicovými subjekty (francouzská Národní fronta ad.) a nemá kontinuitu s OUN-UPA. Z velké části staví svůj poměrně pružný program na populismu, jehož prostřednictvím kritizuje „protiukrajinskou politiku“ stávajících elit.

²¹ Tehdy se Organizace ukrajinských nacionalistů rozdělila podle svých vůdců na tzv. banderovce (revolucionáře) – OUNb/OUNr a melnykovce – OUNm. Příčinou rozkolu byl generační a ideologický spor mezi umírněnými a starými melnykovci, usilujícími o zahraniční podporu, a mladými, revolučně naladěnými banderovci, spoléhajícími se pouze na vlastní síly a podporu obyvatelstva.

²² Od roku 2002 tvoří součást „oranžového“ bloku Naše Ukrajina, resp. Naše Ukrajina – Lidová sebeobrana. V 90. letech byl volebně neúspěšnějším krajně pravicovým subjektem. Je prosystémový, někteří členové zastávali významné státní posty (A. Ivčenko vedl státní plynárenský podnik *Naftohaz Ukrajiny*). Jejich hlavním cílem je „bránit duševní cennosti, čest a hrdost svobodného ukrajinského člověka – vládce ve své zemi a státě“ (KUN 2008).

²³ Krátkodobě sjednotila extremisty z DSU a členy KUN nesouhlasící s generální linií strany. Deklarovala, že členstvo pochází ze starých členů OUN, kteří byli aktivní pouze na Ukrajině, ale pomalu se rozpadala. Dodnes sice existuje pod zkratkou OUN a vedením Romana Kozaka, ale byla vytlačena na samý okraj této stranické rodiny.

VOS vede mladý charismatický lídr Oleh Tjahnjok. Tento název strana nese až od roku 2004 a se změnou názvu souvisela i celková reforma stranických ideových pilířů. Sociálně-národní strana Ukrajiny (SNPU),²⁴ jak se VOS předtím jmenovala, nesla rysy velkoukrajinského imperialismu s příměsí neonacismu. VOS se programově blíží západním, populistickým radikálně pravicovým uskupením. Upustila od programového antisemitismu a rasismu a zaměřuje se na historickou spravedlnost (rehabilitace OUN-UPA, uznání hladomoru z 30. let za genocidu), zákaz komunistické ideologie, prezidentský systém, protiruská hesla, otázku obrany práv Ukrajinců v národně-kulturní sféře atd. (viz Bahrjanyj 2007). Na složité otázky nabízí jednoduchá populistická řešení. Zaměřuje se v první řadě na vnitropolitickou situaci, zahraničněpoliticky se příliš nevynezuje. V posledních zhruba dvou letech se jedná o nejvýznamnější subjekt na krajní pravici, třebaže v parlamentních volbách (březen 2006 a září 2007) nebyla schopna překonat 1% hranici.²⁵ Největší podporu má na západní Ukrajině a v Kyjevě.²⁶

3) *Velkoukrajinský imperialismus*. Od počátku 90. let se začaly na Ukrajině rozvíjet krajně pravicové proudy usilující o územní expanzi Ukrajiny a nabytí velmocenského postavení země. Tento směr nicméně neměl na co navazovat (snad s výjimkou Kyjevské Rusi) a je značně nekonzistentní. Primárně se vymezuje proti Rusku, na jehož úkor by bylo vytoužené velmocenské postavení získáno. Tento proud nevyjadřuje touhu dominovat zemím bývalého SSSR, nýbrž „pouze“ regionu východní Evropy. Ideologickou výbavu doplňují: kult síly,²⁷ nepřátelství k tzv. „páté koloně“,²⁸ opovržení „slabými demokraty“ a demokratickým zřízením, požadavky na revizi současných hranic Ukrajiny a snaha o inkorporaci „etnografických území“, kult násilí,²⁹ xenofobie vůči vnějšímu světu, konspirační teorie a rusofobie (Kuzio 1997: 214), stejně jako militarismus a důraz na armádu. Hlavními představiteli tohoto proudu byly strany Ukrajinské národní shromáždění – Lidová sebeobrana (*Ukrajinska nacionalna asambleja – Narodna samooborona*, UNA-UNSO) a Státní samostatnost Ukrajiny (*Deržavna samostijnist' Ukrajiny*, DSU). UNA-UNSO

²⁴ Propagovala vytvoření „Velké Ukrajiny“, hájení práv ukrajinského etnika a jeho specifický význam v celoevropské historii. Její symbolika značně připomínala neonacistická hnutí (pochody v uniformách, stranický znak ve znaku tzv. *Wolfsangel* – „vlčího háku“, spolupráce se skinheady atd.).

²⁵ V březnu 2006 získala „Svoboda“ 0,36 %, v přepočtu 91 321 hlasů, a umístila se na 18. místě. O rok později, v předčasných volbách z konce září, se vyšplhala až na 8. místo se ziskem 0,76 % a 178 655 hlasů.

²⁶ Ve volbách do městského zastupitelstva na konci května 2008 svým ziskem přes 2 % hlasů překonala i vládní blok Naše Ukrajina – Lidová sebeobrana (NU-NS).

²⁷ Slabost totiž údajně vede k „destrukci, anarchii a chaosu“.

²⁸ Za ni je považována především ruská menšina, podezřívána ze separatismu.

²⁹ Politické násilí tento směr buď propagoval (DSU), nebo přímo realizoval (UNA-UNSO).

představuje složitý fenomén, který lze jen složitě klasifikovat. Její ideově-programová profilace se dále skládá z panslavismu (Ukrajina jako centrum slovanské kultury), protekcionismu, boje s byrokracií, korupcí a zločinem, tj. důrazu na vigilantismus a „law and order“ (viz *Kommentariji* 2007; Kuzio 1997: 215). Obsahuje levicové prvky sociální rovnosti, hájí silné zásahy vlády do ekonomiky a redistribuci národních příjmů ve prospěch dělníků (Dimerskaja-Tsigelman, Finberg 1999) i konzervativní myšlenky tradičních hodnot rodiny a národa, který ovšem pojímá v občanském smyslu. DSU odrážela svůj imperiální charakter v návrhu na vytvoření vojenského bloku Berlín – Řím – Kyjev – Istanbul – Peking – Tokio, v jehož rámci měla Ukrajina hrát dominantní roli mezi zeměmi východoevropského regionu, které se obávají ruské expanze (viz Kuzio 1997: 216; Kovaľ 1994). DSU podporuje vytvoření unitárního etnokratického státu a požaduje „*sobornost*“ (kolektivitu), zahrnující „nevyhnutelný svaz všech etnicky ukrajinských oblastí, které jsou dočasně pod jurisdikcí jiných zemí“ (Kovaľ 1994).³⁰ DSU je (na rozdíl od UNA-UNSO)³¹ etnonacionalistická, rasistická a antisemitská.³² Velkoukrajinský nacionalismus byl v rámci krajní pravice velmi významný v první polovině 90. let,³³ později byl ale odsunut na okraj. UNA-UNSO se v druhé polovině 90. let rozpadla na tři subjekty se stejnou zkratkou a DSU v roce 2003 úplně zanikla. UNA-UNSO byla s určitými výhradami pravicově extremistická (výhrady směřují zejména k absenci rasismu, etnonacionalismu a antisemitismu),³⁴ kdežto DSU rysy pravicového extremismu splňuje bezvýhradně. Podporu měly tyto subjekty opět spíše na západě země, méně pak v Kyjevě.

4) *Neonacismus*. Neonacistický proud ukrajinské krajní pravice je soustředěn v Kyjevě a na východě země (hlavně Charkiv). Tato skutečnost je způsobena důkladnou rusifikací obyvatel východní Ukrajiny, kteří nemají pevně vybudovanou ukrajinskou identitu a nikdy se neztotožnili se západoukrajinským etnonacionalismem. Kromě transnacionálních neonacistických sítí (*Blood*

³⁰Tento program není nepodobný balkánským velkonacionalistickým programům (velkosrbský, velkochorvatský atd.), snad s tím rozdílem, že DSU hodlala připojit i území, které vnímala jako historicky ukrajinská území, ačkoliv na nich dnes žije jen poměrně málo Ukrajinců (východní Polsko), nebo byli rusifikováni (Kubáň).

³¹ Editor stranických novin *Zamkov hora* Oleksandr Kovalenko to jasně vyjádřil slovy: „UNA-UNSO na rozdíl od malých nacionalistických skupin „romantických nacionalistů“ nestojí na pozicích etnického nacionalismu. Jsme nacionalisté – pragmatiči. Zajímáme se o duši národa, ale to neznamena, že bychom odmítali slogan „Ukrajina Ukrajincům.“ (Kuzio 1997: 217).

³²Zpočátku se sice ideově dosti podobala tradičním západoukrajinským etnonacionalistům, ale s příchodem Romana Kovaľa na post předsedy v roce 1993 se značně radikalizovala.

³³V té době získal také parlamentní zastoupení. V roce 1994 byli ve většinových obvodech zvoleni tři zástupci UNA-UNSO do Nejvyšší rady.

³⁴Mudde ji klasifikuje jako nepopulistickou, extrémní pravici (Mudde 2007: 47).

and Honour Division Ukraine) a NS skinheadů, kteří se na Ukrajině objevili ke konci 90. let, začaly neonacistické (militantní) organizace vznikat až v posledních několika letech. Hlavní představitele tvoří Patriot Ukrajiny (PU) a Ukrajinská národně-dělnická strana (*Ukrajinska nacional-trudova partija*, UNTP), které vznikly kolem roku 2005. Mezi další subjekty lze zařadit Národní dění „Rod“ (*Nacionalna dija „Rid“*, NDR) a Ukrajinský odpor (*Ukrajinskyyj sprotyv*). PU se snad jako jediný krajně pravicový subjekt na Ukrajině zaměřuje na protiimigrantskou tematiku a míchá neonacismus se sociální demagogií. Hlava černivecké pobočky Svjatoslav Vyšynskij charakterizuje ideologické principy PU jako nacionální socialismus, který lze charakterizovat myšlenkou „vybudování národní a sociální ukrajinské společnosti na rasové bázi v rámci Velké Ukrajiny“. U ostatních subjektů lze nalézt silný panarijský rasismus, obhajobu rasové segregace, antisemitismus, adoraci ukrajinské divize SS „Halič“ atd. Tento směr disponuje jen malou početní základnou a v rámci krajní pravice na Ukrajině je silně marginální.

V 90. letech můžeme sice v Ruské federaci rozlišit jednotlivé ideové proudy a jejich stranické reprezentanty, ovšem dnes je tento úkol mnohem složitější, neboť v autoritativním systému se silně regulovanou veřejnou politikou se krajní pravice stává spíše sítí zájmových skupin (mediálních, aktivistických ad.) než politických stran a hnutí v tradičním smyslu slova (Verchovskij 2007). Typologie ideových směrů je založena na teoriích A. Verchovského, V. Lichačeva a A. Umlanda.³⁵ V rámci ruské krajní pravice lze tedy obecně vymezit pět základních ideových směrů:

a) *Pravoslavně-monarchistický tradicionalismus*. Jedná se o formu fundamentálně pravoslavného ruského nacionalismu, který čerpá z tradic předrevolučního hnutí *Černaja sotňa*.³⁶ Tyto subjekty

³⁵ Tímto dělením se autor záměrně vyhýbá oblíbeným, ale poměrně nic neříkajícím ruskojazyčným označováním většiny krajně pravicových ideových směrů počátečním slovem nacional-(konzervatismus, bolševismus, patriotismus, radikalismus apod.)

³⁶ Černé sotně vznikly v 80. letech 19. století a byly podněcovány a financovány vládou. Skupiny černosotněnců hrály vůdčí roli při protizidovských pogromech v letech 1904–1906. Vůdce černosotněnců Alexander Dubovín zmobilizoval masovou podporu prostřednictvím svých sympatizantů mezi duchovními a ve vlasteneckých organizacích stejně jako v policii a místní správě. Členskou základnu tvořili lidé s nízkým vzděláním, zmatení postupem společenských změn a prudkými ekonomickými výkyvy, kteří věřili v monarchii a církev a byli nepřáteli inteligence a neruských národů. Účastnili se násilných nepokojů, ale také aktů individuálního teroru. Černé sotně byly populistické a hájily omezený pracovní týden a zvýšení životní úrovně rolníků. Tyto požadavky a nezvladatelná podoba hnutí začaly být překážkou pro jeho stoupence ve vládě, takže když nebezpečí revoluce pominulo, vytratila se i oficiální podpora. Vnitřní rozepře i dočasná politická stabilizace země hnutí oslabilo a v roce 1908 se rozštěpilo

používají archaickou, především religiózní rétoriku (Verchovskij 2007). Na přelomu 80. a 90. let byly ve vědomí společnosti přítomny prvky, kterých mohli představitelé tohoto směru využít ve svůj prospěch – idealizace obrazu carského Ruska, snaha o obrození pravoslaví či zájem o kulturní dědictví ruských konzervativců. V momentě rozpadu SSSR disponovali poměrně silnými pozicemi, solidní politickou historií a aspirovali na uchování následnictví (prostřednictvím emigrace a disidentských skupin) ve vztahu k předrevolučním ruským nacionalistům. Představitelé těchto skupin byli v roce 1991 v podstatě jediní, kteří měli jasnou představu o ideální podobě Ruska (Lichačev 2003: 45). Nicméně síla černosotněnců se záhy obrátila v jejich slabost. Dogmatická ohraničenost ideologickým dědictvím předrevolučních organizací, paranoidní náboženský antisemitismus, hledění do historie na úkor současných problémů, sektářství, konzervatismus a nepřipravenost efektivně fungovat v principiálně nové politické situaci podminily jejich úpadek a hlubokou krizi, v níž se tato hnutí (např. *Černaja sotňa* Alexandra Štiľmarka, Národně vlastenecká fronta *Pamjat'*, Svaz „Křesťanská obroda“, Ruský celonárodní svaz, Svaz ruského lidu ad.) dodnes nacházejí (Lichačev 2003: 45-46). Vzhledem k silně sekularizované postsovětské společnosti mají jen málo stoupenců a jejich činnost bývá jen zřídkakdy medializována³⁷. Tento proud zastává etnocentrické pozice a je silně antisemitský, hájí politické násilí, lpí na dogmatech a popírá demokracii, čímž se pasuje do pravicově extremistického tábora.

b) *Neoeurasianismus*. Rovněž čerpá z ruské historie, třebaže ne natolik dogmaticky. Vzdáleně se vztahuje k teorii „eurasijství“ z 20. let 20. století,³⁸ která hájila tezi, že se Rusko zakládá na dvojí etnické bázi (slovanské a turkické), proto nenáleží ani k Západu, ani k Východu a vytváří nutnost nalezení „vlastní cesty“. Po rozpadu SSSR získal v kruzích ruské inteligence neobyčejnou popularitu. Neoeurasianisté obhajují ideu globální euroasijské civilizace, odlišné od evropské demokracie i asijské despotie, která objasňuje historickou cestu Ruského impéria, SSSR a Ruské federace, a dává podle nich ruskému člověku důležitý podnět k hrdosti (srov. Lichačev 2003; Tolz 1997). Nejvýznamnější postavou tohoto směru je Alexandr Dugin, kterému je obecně připisována velmi důležitá role v intelektuálním rozvoji ruského nacionalismu. Z nekompromisně

a ztratilo většinu své síly. Černosotněnská tradice ale přežívala a skupiny nástupců se staly politickou silou v občanské válce po roce 1917 i v ruské emigraci (Laquer 2007: 82-85).

³⁷ V posledních třech letech lze zmínit účast Ruského celonárodního svazu při násilných výpadech proti homosexuálům a skandál okolo „Dopisu pětiset“, který se objevil ve Státní dumě a požadoval uzavření všech židovských organizací.

³⁸ Mezi nejznámější ruské nacionalistické teoretiky této epochy patří I. Iljin a L. Gumilev.

opozičního představitele Nacionálně-bolševické strany (NBP)³⁹ se stal respektovaným politickým odborníkem a ideologem prokremelského proudu (Verchovskij 2007; Peunova 2007). Neoeurasianisté hlásají protekcionismus a státní deprivatizaci přírodních zdrojů (tedy etatismus). Dugin otevřeně uznává, že jeho myšlenky se zakládají na neruských antidemokratických konceptech jako evropský integrální tradicionalismus (R. Guénon, J. Evola, C. Mutti ad.), německá „konzervativní revoluce“ (C. Schmitt, E. Junger, A. Moeller van der Bruck ad.) a frankofonní Nová pravice (A. de Benoist, R. Steuckers, J. Thiriart). V Duginově apokalyptickém světonázoru se globální historie skládá ze staletí staré konfrontace mezi hierarchicky organizovanými „Euroasijskými“ kontinentálními mocnostmi a liberálními „Atlantickými“ námořními mocnostmi. Dnes tuto konfrontaci zosobňuje souboj mezi Ruskem a USA, dvěma hlavními představiteli antagonistických typů civilizace. Podle Dugina se neodvratně blíží konečné střetnutí (přímo používá německý výraz *Endkampf*) (Umland 2007). V Duginových myšlenkách spočívá religiózně-mesianistické poselství v podobě tzv. „Třetího Říma“, který má svou historickou misi. Dugin konceptualizuje své ideje v geopolitickém (expansionismus, imperialismus), nikoliv etnickém či kulturním smyslu. Bezpochyby se řadí k imperiálnímu, inkluzivnímu ruskému nacionalismu, založenému na supraetnické identitě (Peunova 2007).

Mezi západními vědci se rozhořel spor o to, zda-li lze Dugina nazvat fašistou, či nikoliv. Shnirelman neoeurasianismus klasifikuje jako hnutí, které je v určitém smyslu podobné italskému fašismu a německému nacionálnímu socialismu. M. Laruelle v něm vidí hlavně nacionalistický a imperialistický základ, jehož primárním cílem má být legitimizace impéria, jakožto jediné přijatelné formy politické organizace pro Eurasii. A. Gregor zásadně odmítá, že by Dugin byl fašista, zatímco Umland tvrdí opak a operuje citacemi z Duginových publikací.⁴⁰ Gregor tento postoj poněkud zesměšňuje tvrzením, že fašismus hraje v Duginově ideji stejnou roli jako jiné kuriózní politické myšlenky včetně bolševismu, okultismu apod. (viz Griffin, Loh, Umland 2006: 459-499; Laurelle 2007). Vliv tohoto směru netkví ve volebních výsledcích či v početní síle přívrženců, nýbrž ve vlivu neoeurasianistů na politický systém a vládnoucí elity.⁴¹ Dugin je

³⁹ Byl jejím spoluzakladatelem a hlavním ideologem, z NBP odešel v roce 1998 (Umland 2002).

⁴⁰ Např. templáři proletariátu (Umland 2007).

⁴¹ Mezi Duginovy přívržence patří celá řada poslanců, ministrů, členů prezidentské administrativy i dalších státních úředníků. Kromě toho existuje politické hnutí Mezinárodní eurasianistické hnutí (*Международное евразийское движение*) a Eurasianistický svaz mládeže (*Евразийский союз молодежи*), jako jeho mládežnická organizace, která se např. na Ukrajině proslavila protiukrajinskými provokacemi, což pravděpodobně souvisí s panickou hrůzou neoeurasianistů z tzv. barevných revolucí (např. Oranžové revoluce na Ukrajině).

poradcem Dumy pro geopolitické záležitosti a autorem mnoha učebnic a publikací. Bývá dokonce považován za jednoho z hlavních ideologů proprezidentské strany Jednotné Rusko. Ideová osnova neoeurasianistů je dosti podobná programatice LDPR, absentují u ní ale hlubší intelektuální ambice. Neoeurasianisté patří díky odmítání politického násilí, inkluzivnímu nacionalismu i absenci (či dokonce přímému odmítání) rasismu a antisemitismu do tábora radikální pravice.

c) *Neonacismus*. Protestní romantizace nacismu existovala podle Verchovského už v pozdní sovětské éře. Jeho popularita zajistila na počátku 90. let masový přítok mládeže do organizací jasně propagujících neonacismus. V prvé řadě se jednalo o militantní Ruskou národní jednotu (*Russkoje nacionalnoje jedinstvo*, RNJ), která vyzdvihovala ideu biologického rasismu a používala lehce modifikované nacistické symboly. Do středu svého oficiálního světónázoru zasadila zuřivý antisemitismus spojený s konspiračními teoriemi: vůdce RNJ Alexandr Barkašov a jeho stoupenci věří v jakýsi věčný boj mezi silami dobra a zla, symbolizovanými svastikou a židovskou hvězdou. RNJ (stejně jako ostatní ruské neonacistické subjekty) fascinuje fenomén rasové otázky, členem může být pouze „rasově čistý Slovan“. Deklarovaná nevraživost vůči neevropským etnikům dosahuje až genocidního rozměru „konečného řešení“ (srov. Dunlop 1996).⁴² RNJ je explicitně antisystémová extremistická organizace, náchylná k realizaci politického násilí. Nebyla sice jediná svého druhu, ale v průběhu 90. let dokázala marginalizovat své konkurenty. Do počátku 21. století byla největší neonacistickou organizací, nicméně po roce 1999 se rozpadla na několik soupeřících marginálních skupinek. V Rusku dnes existuje bezpočet menších neonacistických subjektů, ze známějších medializovaných skupin lze uvést např. Národně-socialistický spolek (NSO) Dmitrije Rumjanceva nebo Slovanský svaz (SS) Dmitrije Demuškina. Síla ruských neonacistů tkví především v jejich početnosti (jenom neonacistických skinheadů je v Rusku odhadem přes 50 000) a připravenosti páchat politické násilí, i ve formě teroristických útoků.

d) *Populistická radikální pravice*. Hlavním představitelem je Liberálně-demokratická strana Ruska (*Liberalno-demokratičeskaja partija Rossiji*, LDPR) pod vedením Vladimíra Žirinovského. LDPR ve své programatice kombinuje populismus, velkoruský⁴³ nacionalismus, ekonomický protekcionismus a pragmatismus (viz Holzer 2004: 235). Strana dnes *de facto* působí jako

⁴² „Barkašovci“ se zavázali nešetřit sil při ochraně ruského „genofondu“, který je údajně ohrožen světovým židovským spiknutím (Lichačev 2002).

⁴³ Žirinovskij často hrozil znovu vybudováním Ruského impéria, které by zahrnovalo i části Polska či Finska. Příležitostně také vyhrožoval jadernými zbraněmi.

integrální součást ruského nedemokratického režimu. Je nutno zdůraznit nadetnické vnímání ruské společnosti, třebaže je místy sporné a nedůsledné. Předseda LDPR nejdnou oficiálně odmítl rasismus a antisemitismus a nepovažuje jej za součást ideově-programové orientace své strany.⁴⁴ Taktéž odmítá používání politického násilí. V zahraničně politických otázkách je LDPR silně protizápadní a vyjadřuje hluboký odpor k západní civilizaci. Prosazuje nejen obnovení ruského státu v rámci hranic bývalého SSSR, ale i jeho další expanzi (Holzer 2004: 235). Podle Minkenbergovy teorie představuje ukázkový příklad tzv. „protestně-transformační“ populistické strany. LDPR se odvolávala na Rusy, kteří byli „unaveni pohledem na moci chtivé děti nomenklatury, manažery státních továren, které si je privatizovaly jako svoje vlastní, a bývalé komunistické bosy, z nichž se rázem stali nenasytní podnikatelé“, což mnoho Rusů vnímalo jako hlavní výsledek ekonomických a politických reforem Borise Jelcina (Tolz 1997: 177). LDPR si vydobyla pozici volebně nejúspěšnější ruské krajně pravicové strany, které se ve všech parlamentních volbách podařilo uhájit zastoupení ve Státní dumě.⁴⁵ Mezi další reprezentanty ruské populistické radikální pravice patří např. Lidový svaz (*Narodnyj sojuz*) pod vedením Sergeje Baburina.⁴⁶ V rámci Parlardova dělení ruského nacionalismu patří představitelé tohoto směru bezvýhradně k tzv. „*gossudarstvenikům*“, či Kellasovým (a Pribylovského) Velkorusům.

e) *Etnocentrismus*. Centrální místo v jejich přesvědčení zaujímá etnické vnímání ruského národa, tj. orientace na přetvoření Ruska v maximálně „etnicky čistý“ národní stát (Verchovskij 2007; Lichačev 2003). Jedná se o poměrně nový krajně pravicový směr, který se začal v Rusku důsledněji rozvíjet až po roce 2000. Specifický fenomén představuje monotematické Hnutí proti nelegální imigraci (*Dviženije protiv nelegalnoj imigraciji*, DPNI), které v podstatě kopíruje antiimigrantské pozice západoevropských krajně pravicových stran. Imigranty spojuje se vším zlem ve společnosti (nezaměstnaností, kriminalitou, terorismem) a vystupuje pro deportaci všech nelegálních imigrantů. Ve skutečnosti DPNI útočí na všechny neslovanské obyvatele Ruska bez ohledu na to, zda-li se skutečně jedná o imigranty či nikoliv (Koževnikova 2008). Mezi další reprezentanty etnonacionalismu patří např. Veliké Rusko („*Velikaja Rossija*“), založené na konci roku 2006 na bázi několika krajně pravicových uskupení. V rámci krajní pravice hrají poměrně

⁴⁴ Dlouhou dobu Žirinovskij skrýval vlastní židovský původ, a když vyšel najevo, začal jej hrdě vydávat na odiv.

⁴⁵ V roce 1993 dokonce v poměrně části dokázala zvítězit se ziskem 22,79 % hlasů, další volební výsledky již nebyly natolik přesvědčivé – v roce 1995 získala 11,18 % (2. místo a 51 mandátů), v roce 1999 obsadila 5. místo (5,98 % a 17 mandátů), roku 2003 svůj volební výsledek zvýšila na 11,5 % (3. místo a 37 mandátů), v posledních volbách v roce 2007 získala 8,1 % (3. místo a 40 mandátů) (Holzer 2004: 234; *Parties and Elections in Europe*).

⁴⁶ Tato relativně nová formace vznikla z radikálně nacionalistické poslanecké frakce Lidová vůle (*Narodnaja volja*) v rámci levicově-nacionalistické strany *Vlast* (Rodina).

významnou roli, ačkoliv neaspírají na podíl na moci a neúčastní se voleb, alespoň prozatím. Nicméně se jim daří prostřednictvím řady svých stoupenců mezi politiky, novináři a dalšími vlivnými osobami vyvíjet určitý vliv a nastolovat agendu problematiky migrantů apod.

Zvláštní pozornost si zaslouží tzv. „rudí patrioti“ nebo též „komunopatrioti“ či národní bolševici: tj. skupinky, které po rozpadu SSSR začaly směřovat nacionalistické myšlenky s komunistickou idealizací sovětského impéria, které mnozí vnímali jako reinkarnaci Ruského impéria. „Komunopatrioté“ apelují zejména na tradice stalinského imperiálního národního bolševismu a „sovětský patriotismus“ 70. a 80. let. Oslavují ideu silného a „slavného“ státu. Splývání sovětského mýtu s etnickým ruským mýtem měl za následek, že stalinský i poststalinský komunismus byl vnímán jako emanace „ruského ducha“. Směšování krajně pravicových a krajně levicových prvků tvoří jedno z ruských specifíků,⁴⁷ což do značné míry ztěžuje výzkum tohoto fenoménu.⁴⁸ Tento směr nelze klasifikovat jako krajně pravicový, a to především z důvodů mísení komunismu s nacionalismem, ale spíše jako hybrid krajní pravice a krajní levice. Řadí se sem Svaz důstojníků (SO), Fronta národní spásy (FNS), Komunistická strana Ruské federace (KPRF) apod.⁴⁹

Tento hybridní směr se na Ukrajině vůbec nevyskytuje. Stalinská éra je naopak považována za nejtemnější období ukrajinských dějin, související jak s hladomorem z počátku 30. let, který je považován za genocidu proti ukrajinskému národu, tak s krvavým potlačením jakýchkoliv nacionalistických projevů a separatistických snah OUN-UPA, jehož příslušníci jsou dnešní krajní pravici titulováni jako „hrdinové národně-osvobozenického boje“. Tradičně západoukrajinský etnokulturní nacionalistický směr z něj odvozuje svou identitu, ale i ostatní směry se v určitých aspektech odvolávají na postavy OUN-UPA, jako byli Stepan Bandera nebo Roman Šuচেvyč.

V počátcích rozpadu SSSR můžeme pozorovat podobný trend, kdy se jako první v rámci krajní pravice objevily organizace vycházející a navazující na vlastní historické tradice. Brzy ale

⁴⁷ Toto specifikum se projevilo ve vytváření tzv. „rudo-hnědých“ koalic, které na počátku 90. let způsobily, že se začalo hovořit o tzv. „Výmarském Rusku“.

⁴⁸ Zjuganov podle Umlanda dokonce využívá myšlenek pravicových autorů, např. emigrantského monarchistického politického teoretika Ivana Wina (Umland 2008).

⁴⁹ Právě KPRF tvořila významnou sílu ve Státní dumě a dnes je jako jedna z velmi mála politických stran schopna překonat nově ustavenou 7% volební klauzuli. Ve volbách roku 2003 získala 12,6 % (2. místo a 51 mandátů), o čtyři roky později si procentuálně lehce pohoršila, obdržela 11,6 %, ale 57 mandátů (pozici 2. nejsilnější strany ve Státní dumě si udržela) (*Parties and Elections*).

ustoupily novějším a dynamičtějším subjektům, protože nedokázaly držet krok s dobou a díky své ideologické rigiditě a hledění do historie nebyly schopny oslovit větší počet voličů či příznivců. Tímto bodem jakákoliv vnější podobnost končí, neboť v ideologické rovině se jedná o naprosto odlišné subjekty. V ideové výbavě západoukrajinských etnonacionalistů nenajdeme ani pravoslavný fundamentalismus, ani monarchismus, či systematický antisemitismus. Společný základ tkví pouze v konzervativní návaznosti na své předchůdce a etnonacionalismus.

Na Ukrajině se nevyskytuje žádný intelektuální krajně pravicový proud, který by se svým vlivem alespoň přiblížil neoeurasianismu. Syntéza vlastních tradic (eurasianismus z 20. let) a intelektuální tradice západních zemí (německá konzervativní revoluce, frankofonní Nová pravice) tedy nemá svůj ukrajinský ekvivalent.

Příležitostná spolupráce krajní pravice s komunisty, typická pro ruské prostředí (např. DPNI a KPRF), je na Ukrajině nemyslitelná. Komunistické subjekty proti krajní pravici ostře vystupují a *vice versa*. Nicméně i část ruské extremistické pravice (zejména neonacistické provenience) komunismus ostře odmítá a považuje jej za „židovský vynález“. Ideové základy ruského i ukrajinského neonacismu jsou téměř totožné (rozdíly jsou patrné jen v detailech jednotlivých organizací)⁵⁰ a liší se pouze v reálných projevech, které jsou v ruském prostředí mnohem rozsáhlejší, zejména co se týče realizace násilných aktů.

Populistický radikálně pravicový směr v obou zemích má sice podobnou populistickou bázi, nicméně v mnoha dalších aspektech se rozchází, což je vysvětlitelné v širším kontextu ruského a ukrajinského nacionalismu. Tjahnybokova „Svoboda“ rozhodně nehodlá k území své země připojit část Finska či dobýt Indii jako Žirinovskij. Neklade ani tolik silný důraz na protizápadní rétoriku a spíše se snaží v mnoha směrech přiblížit krajní pravici ze západní či střední Evropy.

Velkoukrajinský imperialismus se od velkoruských ideových směrů (tj. populistická radikální pravice a neoeurasianismus) liší směrem areálové expanze, tj. zatímco DSU hodlala realizovat projekt všech „ukrajinských území“ v jednom státě, UNA-UNSO hodlala z Kyjeva vytvořit centrum jakési východoslovanské říše. V obou případech nicméně zůstala snaha o teritoriální expanzi zaměřena na východoevropský slovanský prostor, kdežto „Velkorusové“ mají mnohem dalekosáhlejší imperiální ambice. Nelze opomenout ani srovnání radikality obou směrů, kdy velkoukrajinský otevřeně hlásal či realizoval politické násilí, ale velkoruský jej zásadně odmítal, nemluvě o pozici uvnitř krajně pravicového tábora či samotného politického systému,

⁵⁰ Např. Patriot Ukrajiny se zaměřuje hlavně na imigranty, NDR na rasovou segregaci, Ruská národní jednota na rasovou čistotu ruského národa apod.

v němž velkoruský imperialismus v podstatě spoluvytváří ruskou zahraniční politiku (viz Dugin), kdežto politické subjekty velkoukrajinského imperialismu se buď rozpadly, nebo zanikly.

Závěr

V rámci srovnávání a klasifikace nacionalismu lze v obou zemích rozlišit exkluzivní a inkluzivní nacionalismus. Nicméně toto rozlišení není dostačující, neboť nevysvětluje rozdílný charakter inkluzivního nacionalismu v ruské a ukrajinské podobě. Přínosnější je tedy rozdělení na občanský (Ukrajina) a imperiální, resp. velkoruský (Rusko). Zatímco ukrajinský občanský nacionalismus směřuje dovnitř společnosti a značně napomohl k rozvoji demokratické společnosti, ruský imperiální nacionalismus je naopak zaměřen směrem ven, za hranice současné Ruské federace a je spojen s antiwesternismem a odmítáním západní civilizace. Ukrajinský inkluzivní, občanský nacionalismus naopak západní civilizaci přijímá a snaží se do ní Ukrajinu integrovat.

Přestože Ukrajina a Rusko tvořily součást jednoho státu více než 60 let (v případě západoukrajinských oblastí, východní část byla součástí Ruska/SSSR mnohem déle) a byly svědky podobného průběhu sociální a ekonomické transformace v 90. letech, je krajní pravice v obou zemích v mnoha směrech značně odlišná, což je dáno mimo jiné odlišným typem národa a tradicí státnosti. V rámci komparace lze vyčlenit ideové směry typické pro danou zemi (pravoslavný monarchismus, neoeurasianismus vs. velkoukrajinský imperiální nacionalismus, tradiční západoukrajinský etnonacionalismus) a dva poněkud obecnější směry typické nejen pro srovnávané země, ale i pro další státy (populistická radikální pravice a neonacismus). V ukrajinském prostředí, díky výše uvedeným historickým příčinám, absentuje pravoslavně-monarchistický a neoeurasianistický směr. Naopak tradiční západoukrajinský etnonacionalismus, navazující na činnost OUN-UPA, je čistě ukrajinskou záležitostí. V rámci ostatních ideových směrů dochází k vzájemnému překrývání dvou hlavních identitárních aspektů (populismus, imperialismus), kdy se k sobě v otázce imperialismu blíží velkoukrajinský imperialismus a ruská populistická pravice, která se zase díky populismu blíží ukrajinské populistické radikální pravici. Nicméně kromě těchto styčných bodů se ve většině dalších aspektů rozcházejí.

Seznam pramenů a literatury

- Bahrjanyj, S. (2007): „Pravi“ v pislavyborčij Ukrajinі – perspektyvy ta nedolihky, Ukrajinska pravda, 25. 10. 2007, on-line text
<<http://www.pravda.com.ua/news/2007/10/25/65892.htm>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Bojko, O. – Goněc, V. (1997): *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, Brno, Jota.

- Borzecki, J. (2000): Review – Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith, *Canadian Slavonic Papers*, Vol. IX, No. 1.
- Červak, B. (1996): *Ukrajinskij nacionalizm – doslidžennja, interpretaciji, portrety*, Drohobyč, Vidrodžennja.
- Dimerskaja-Tsigelman, L. – Finberg, L. (1999): *Neo-Nazi Organisations in Ukraine*, The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, on-line text <<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=DYM20041217&articleId=318>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Dočekalová, P. (2006): Komparace krajní pravice v západní a východní Evropě, in: J. Němec – M. Šustková (eds.): *III. Kongres českých politologů*, Praha – Olomouc, Česká společnost pro politické vědy, pp. 261-275.
- Doncov, D. (2006): *Nacionalizm*, Kyjiv, DP Dežavna kartohrafična fabrika.
- Dunlop, J. (1996): Alexander Barkashov and the Rise of National Socialism in Russia, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, Vol. IV, No. 4, pp. 519-530.
- Dunlop, J. (2001): Barkashov and the Russian Power Ministries 1994–2000, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, Vol. IX, No. 1, pp. 60-74.
- Gošovskij, I. (2006): *Ukrajinskij nacionalizm: podgotovka k revoluciji v uličnych drakach*, Pervodžerelo, 25. 9. 2006, on-line text <<http://obzor.ua/ru/ukraine/2006/9/25/5687>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Griffin, R. – Loh, W. – Umland, A. (2006, eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, Stuttgart, Soviet and Post-Soviet Politics and Society.
- Holzer, J. (2004): *Politické strany Ruska – hledání identity*, Brno, CDK.
- Kellas, J. (2004): *Nationalist Politics in Europe*, New York, Palgrave Macmillan.
- Komentariji (2006): *Ekstremizm po ukrajski: Od svastiki k „Svobode“*, 8. 12. 2006, on-line text <<http://untp.org.ua/index.php?id=431>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Kovaľ, R. (1994): *Pidstavy naciokraciji*, Kyjiv, DSU.
- Koževnikova, G. (2005): *Radikalnyj nacionalizm v Rossiji: Projavenija i protivodejstvije. Obzor sobytij 2004 goda*, Informacionno-analitičeskij centr „Sova“, on-line text <<http://www.xeno.sova-center.ru/29481C8/4DCF65B#r1#r1>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Koževnikova, G. (2006): *Radikalnyj nacionalizm v Rossii i protivodejstvije jemu v 2005 godu*, Informacionno-analitičeskij centr „Sova“, on-line text <<http://www.xeno.sova-center.ru/29481C8/6CEEC08>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Koževnikova, G. (2007): *Radikalnyj nacionalizm v Rossii i protivodejstvije jemu v 2006 godu*, Informacionno-analitičeskij centr „Sova“, on-line text <<http://xeno.sova-center.ru/29481C8/8F76150>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Koževnikova, G. (2008): *Radikalnyj nacionalizm v Rossii i protivodejstvije jemu v 2007 godu*, Informacionno-analitičeskij centr „Sova“, on-line text <http://xeno.sova-center.ru/29481C8/A91EC67#_ftn29#_ftn29>. [cit. 31. 5. 2008]
- Kušnarev, E. (2006): *Novaja ukrajinskaja nacionalnaja ideologija – čas probil*, News 2000, №33 (329) 18–24 avgusta 2006, on-line text <news2000.org.ua/print?a=/paper/6205>. [cit. 31. 5. 2008]
- Kuzio, T. (1997): Radical Nationalist Parties and Movements in Contemporary Ukraine Before and After Independence: The Right and Its Politics 1989–1994, *Nationalities Papers*, Vol. XXVI, No. 2, pp. 212-241.
- Kuzio, T. (2000): Nationalism in Ukraine: Towards a New Framework, *Politics*, Vol. XX, No. 2, pp. 77-86.
- Laquer, W. (2007): *Měníci se tvář antisemitismu – od starověku do dnešních dnů*, Praha, NLN.
- Lichačev, V. (2002): *Nacizm v Rossiji*, Moskva, Centr „Panorama“.
- Lichačev, V. (2003): *Politickékej antisemitizm v sovremennoj Rossiji*, Moskva, Academia.

- Markovskij, D. – Potapenko, A. (2007): *Iniciativa „bezķordoniv“ – Ksenofobskı ta rasistskı projavı v Ukrajinı*, Ukrajinška Hel'sinska spolka z prav ljudyňy, 16. 5. 2007, on-line text <<http://untp.org.ua/index.php?id=656>>. [cit. 31. 5. 2008]
- McGregor, A. (2006): *Radical Ukrainian Nationalism and the War in Chechnya*, Chechnya weekly, Vol. VII, No. 13, The Jamestown Foundation, on-line text <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=416&issue_id=3672&article_id=2370937>. [cit. 31. 5. 2008]
- Milza, P. (2005): *Evropa v ěrných kořılıch*, Praha, THEMIS.
- Mudde, C. (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Parland, T. (2005): *The Extreme Nationalist Threat In Russia: The Growing Influence of Western Rightist Ideas*, London – New York, Routledge Curzon.
- Pavka, M. (1999): K vıyoji a roli některých ukrajinských nacionalistických stran, in: B. Dančák – P. Fiala (eds.): *Nacionalistické politické strany v Evropě*, Brno, MPÚ, s. 134-158.
- Peunova, M. (2007): „Present Dangers“ Through the Looking Glass: Russian Neo-Conservatives' Design for a (Retro)Empire in the „Near Abroad“, *CEU Political Science Journal, The Graduate Student Review*, Vol. II, No. 2, pp. 108-132.
- Salnykova, A. (2006a): *Nationalism in Ukraine's Elections in 2004*, Center for European, Russian and Eurasian Studies, University of Toronto, on-line text <<http://www.utoronto.ca/jacyk/gsc2006/files/salnykova,%20paper.pdf>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Salnykova, A. (2006b): *The Orange Revolution: A Case Study of Democratic Transition in Ukraine*, Kyjiv, National University „Kiyv-Mohyla Academy“.
- Sciborskyj, M.: *Naciokracija*, on-line text <http://www.sota.libra.com.ua/biblioteka/sc_1.htm>. [cit. 31. 5. 2008]
- Soboljev, J. (2003): *Nove ťytja UNA-UNSO*, Dzerkalo tyžňja, Vol. XII, No. 437, on-line text <<http://www.dt.ua/1000/1550/38112/>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Stonov, L. (1999): *Antisemitism and Xenophobia in the Ideology of Russian Extremist Parties, Movements and Groups*, UCSJ Russia Regional Reports, 1998–1999, on-line text <<http://www.fsmonitor.com/99report/asextr.pdf>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Tolz, V. (1997): The Radical Right in Post-Communist Russian Politics, in: P. Merkl – L. Weinberg (eds.): *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*, London, Frank Cass, pp. 177-203.
- Umland, A. (2002): Toward an Uncivil Society? Contextualizing the the Decline of Post-Soviet Russian Parties of the Extreme Right Wing, *Demokratižatsija*, Summer 2002, on-line text <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200207/ai_n9119090>. [cit. 31. 5. 2008]
- Umland, A. (2007): Alexander Dugin, the Issue of Post-Soviet Fascism, and Russian Political Discourse Today, *Russian Analytical Digest*, No. 14, February 2007, pp. 2-4.
- Umland, A. (2008): *Post-Soviet Nationalism and Russia's Future*, Global, Politician, 3. 6. 2008, on-line text <<http://www.globalpolitician.com/24244-russia>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Verchovskij, A. (2000): *Radikalnye nacionalisty v Rossiji v načale 2000 goda*, Panorama, on-line text <<http://www.panorama.ru/works/patr/bp/finrr.html>>. [cit. 31. 5. 2008]
- Verchovskij, A. (2002): *Nacional-radikalny v sovremennoj Rossii: ideologija, dejatelnost' i otnořenija s vlast'ju*, Bjuro po pravam ěeloveka moskovskoj-chelsinskoj grupy, on-line text <<http://www.mhg.ru/publications/1A745E7>>. [cit. 31. 5. 2008]

Verchovskij, A. (2007): *Idejnaja evoljucija ruskogo nacionalizma: 1990-e i 2000-e gody*, Polit.Ru, 28 dekabnja 2007, on-line text <<http://www.polit.ru/research/2007/12/28/verhovsky.html>>. [cit. 31. 5. 2008]

Wilson, A. (1996): *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith*, Cambridge, Cambridge University Press.

Internetové zdroje

Central'naja izbiratel'naja komissija Rossijskoj Federacii, on-line zdroj <<http://www.izbirkom.ru>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Central'na vyborča komisija, on-line zdroj <<http://www.cvk.gov.ua>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Dviženije protiv nelegalnoj imigracii, on-line zdroj <<http://www.dpni.org>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Jevrazija, on-line zdroj <<http://evrazia.org/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Konbres ukrajinskych nacionalistiv, on-line zdroj <<http://cun.org.ua/ukr/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Liberalno-demokratičeskaja partija Rossiji, on-line zdroj <<http://www.ldpr.ru/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Nacional-socialističeskoje občestvo, on-line zdroj <<http://www.nso-korpus.org>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Nacional'no-patriotičeskij front Pamjat', on-line zdroj <<http://www.pamyat.ru/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Nezbornyma nacija, on-line zdroj <<http://nezbornyma-nacija.org.ua>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Oleh Tjahnybok, ofiĉijna storinka, novyny. Holova VO „Svoboda“, on-line zdroj <<http://www.tiahnybok.info>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Parties and Elections, on-line zdroj <<http://www.parties-and-elections.de>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Patriot Ukrajiny, on-line zdroj <<http://www.patriotukr.org.ua/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Russkoje nacionalnoje jedinstvo – Alexandr Barkašov, on-line zdroj <<http://spb-rne.net14.org/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Russkoje nacionalnoje jedinstvo, frakce Alexandra Barkašova, on-line zdroj <<http://www.ruord.org/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Slavjanskij sojuz, on-line zdroj <<http://www.demushkin.com/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Vserossijske občestvennoje patriotičeskoje dviženije Russkoje nacionalnoje jedinstvo, protibarkašovská část RN], on-line zdroj <<http://www.rne.org>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

UNA-UNSO, frakce Jurije Tymy, on-line zdroj <<http://www.unaunso.org>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

UNA-UNSO, frakce Andreje ŠkiPa, on-line zdroj <<http://www.una-unso.org>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

UNA-UNSO, frakce Romana Šuchevyče, on-line zdroj <<http://www.una-unso.in.ua>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Ukrajinska nacional-trudova partija, on-line zdroj <<http://www.untp.kiev.ua>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Ukrajinska povstanska armija, on-line zdroj <<http://www.tim.net.ua/upa/upauk.htm>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Velikaja Rossija, on-line zdroj <<http://www.velikoross.ru/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Vseukrajinske objednannja „Svoboda“. VO „Svoboda“. Ofiĉijna storinka VO „Svoboda“, on-line zdroj <<http://www.vosvoboda.info>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]

Vseukrajinska orhанизacija „Tryzub“ imeni Stepana Bandery, on-line zdroj <<http://cun.org.ua/ukr/>>. [ověřeno k 31. 5. 2008]